

rulmuş ve bazı kelimelerin sözlük anlamları açıklanmıştır. Bu açıklamalar, yer yer Arapça dil bilgisi kaideleri ve şiirlerle de desteklenmiştir. Daha sonra aynı mahiyetteki diğer ahkâm âyetleri zikredilmiş, nüzül sebepleri ve konu ile ilgili hadisler nakledilmiştir. Ayrıca nâsih ve mensuh âyetler gösterilmiş, ashop ve tâbîn fakihlerinin görüşlerine de yer verilmiştir. Şâfiî mezhebine taassup derecesinde bağlı olan Kiyâ el-Herrâsî, eserinin mukaddimesinde en isabetli ve en sağlam mezhebin Şâfiî mezhebi olduğunu, İmam Şâfiî'nin meseleleri maharetle ve dirayetle ele aldığını gördükten sonra bu eseri yazdığını açıklar. Hatta İmam Şâfiî'nin birçok görüşünün zan ve tahminin ötesinde kesinlik ifade ettiğini söyler. Müellif, İmam Şâfiî'ye muhalif görüşler ileri süren aynı mezhebe bağlı âlimler hakkında müsamahalı bir dil kullanmakla birlikte, kendisi gibi ahkâmü'l-Kur'ân'a dair bir eser yazan Hanefî âlimlerinden Cessâs'a aynı müsamahayı göstermemiştir. Hatta onun Nûh kadar uzun bir ömür sürse bile Şâfiî'yi anlayamayacağını ileri sürmüştür (bk. s. 67, 222, 385, 387, 402, 404, 417, 431, 441 vd.).

Eser ilk defa Mûsâ Muhammed Ali ve İzzet Ali Atıyye tarafından iki cilt halinde neşredilmiştir (Kahire 1974). Daha sonra tekrar gözden geçirilerek yeniden basılmıştır (Beyrut 1405/1985).

BİBLİYOGRAFYA:

Kiyâ el-Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Beyrut 1405/1985, I-II; Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, Kahire 1381/1961-62, III, 110-113; Brockelmann, *GAL*, I, 489; *Suppl.*, I, 674; Ö. Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, İstanbul 1973-74, II, 443.

İSMET ERSÖZ

AHKÂMÜ'L-KUR'ÂN

(احكام القرآن)

Ebû Bekir İbnü'l-Arabî'nin

(ö. 543/1148)

ahkâm âyetlerinin tefsirine dair eseri.

İbnü'l-Arabî'nin en önemli eserlerinden biridir. Müellif, Kurân-ı Kerim'in tertibi-ne uygun olarak, içinde ahkâm âyeti bulunan 108 sûreyi ele almakta ve bu sûrelerdeki 852 ahkâm âyetini teker teker açıklamaktadır. Ahkâm âyeti ihtiva etmeyen Kamer, Hâkka, Tekvîr, İnfitâr, Hûmeze ve Kâfirûn sûreleri eserde yer almaz. İbnü'l-Arabî her sûrenin tefsirine o sûredeki ahkâm âyetlerinin sayısını zikrederek başlamakta, her âyetin

başında da o âyette kaç mesele olduğunu ayrıca belirtmektedir.

Müellif âyetlerden hüküm çıkarırken lugata, sünnete ve sahâbenin tatbikatına dayanmaktadır. Sünnete başvururken cerh ve ta'dîl* noktasından rivayetleri dikkatle değerlendirir, zayıf hadisleri kullanmamaya itina eder. Muteber bir hadis bulamadığı durumlarda ise sahâbenin tatbikatını esas alır. Bu yönüyle o, İmam Mâlik'in "amel-i ehl-i Medîne"yi kabuldeki usulünü takip etmektedir. Ayrıca İsrâiliyat'tan da dikkatle kaçınmıştır.

Eserde âyetlerin açıklanması sırasında zaman zaman diğer âyetlerden deliller getirilmiş ve aralarındaki münasebetlere işaret edilmiştir. İbnü'l-Arabî, âyetleri tefsir ederken diğer mezheplerin görüşlerine de yer verir. Mensup olduğu Mâlikî mezhebiyle diğer mezhepler arasında mukayeseler yapar, kendi mezhebinin görüşlerini kuvvetli bir mantık ve mâkul delillerle savunur. Bazı konularda mezhep tarafgirliği ağır basmakla birlikte, genellikle diğer mezheplerin görüşlerini objektif olarak değerlendirdiği görülmektedir. Bu yönüyle Mâlikîler arasında büyük bir itibara sahip olduğu gibi, diğer mezhep âlimleri tarafından da kabul görmüş ve eseri

tefsir ve fıkıhta muteber bir kaynak sayılmıştır. Bu eserin Mâlikîler nezdindeki itibarı o dereceye ulaşmıştır ki meselâ yine bir Mâlikî âlim olan Kurtubî (ö. 671/1272), *el-Câmi' li-ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserinin hemen her sayfasında *Ahkâmü'l-Kur'ân*'dan nakiller yapmıştır denebilir.

Ahkâmü'l-Kur'ân'ın çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları vardır (bk. Brockelmann, *GAL*, I, 525; *Suppl.*, I, 732; Karatay, *Topkapı-Arapça Yazmalar*, I, 478). Eser ilk defa Fas Sultanı Muhammed Refî Abdülhafız tarafından bastırılmıştır (Kahire 1331, I-II). Ancak bu baskıda âyetler harekesiz ve numaralı olduğu gibi eserin fihristi de yoktur; ayrıca bir takım baskı hatalarına rastlanmaktadır. Daha sonra eserin tenkitli neşrini Ali Muhammed el-Bicâvî gerçekleştirmiş (Kahire 1377-1378/1957-1958, I-IV) ve yine onun tarafından gözden geçirilerek tekrar basılmıştır (Kahire 1387/1967, 1392/1972). Bicâvî âyetleri numaralamış, *garib** kelimelerin mânasını açıklamış, hadisleri *tahrîc** ederek şiirlerin kaynaklarını göstermiştir. Eserin metnini, ondan iktibasta bulunan diğer tefsir kitaplarıyla ve özellikle Kurtubî'nin tefsiriyle de karşılaştıran Bicâvî, her cildin sonuna süre ve âyetlerin fihristini koymuş, ayrıca dördüncü cilde, âyetleri ve konuları içine alan geniş bir fihrist ile hükümlerin bulunduğu yerleri gösteren alfabetik tahlilî bir fihrist de eklemiştir.

BİBLİYOGRAFYA:

Keşfü'z-zunûn, I, 20; Brockelmann, *GAL*, I, 525; *Suppl.*, I, 732; Ö. Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, Ankara 1960, II, 296-297; Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-müfessirîn*, Kahire 1381/1961-62, III, 114-122; Karatay, *Topkapı-Arapça Yazmalar*, I, 478; Ammâr Tâlibî, *Ârâ'ü Ebt Bekr b. el-'Arabî el-Kelâmîyye*, Cezayir, ts. (eş-Sirketü'l-Vataniyye), I, 66-67; Ali Şevâh İshak, *Mu'cemü muşannefâtü'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, Riyad 1403-1404/1983-84, I, 100; Abdurrahman Utbe, *Ma'a'l-Mektebetü'l-'Arabiyye*, Beyrut 1404/1984, s. 375-377.

OSMAN ESKICIOĞLU

el-AHKÂMÜ'S-SULTÂNİYYE

(الاحكام السلطانية)

Klasik İslâm hukuk literatüründe "devlet idaresiyle ilgili hükümler" mânasında kullanılan bir terim.

"Galebe ve hâkimiyet (sulta)" anlamı taşıyan bir kökten gelen *sultân*, Arapça'da "hüccet, delil, burhan" mânasına geldiği gibi, yönetimi elinde bulunduran kimseye de, yeryüzünde Allah'ın hücceti

olması, kendisi vasıtasıyla delil ve hukukun ikame edilmesi veya hâkimiyeti elinde bulundurması sebebiyle sultan denir. Nitekim İslâm literatüründe devlet başkanı için halife, imam, emîr gibi sultan kelimesi de kullanılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de birçok âyette (bk. Hûd 11/96, el-Kehf 18/15, el-Hicr 15/42) "hüccet" mânasında geçen bu kelime, "Cihadın en üstünü zâlim sultan karşısında hakkı söylemektir" (Ebû Dâvûd, "Melâhim", 17; Tirmizî, "Fiten", 13; İbn Mâce, "Fiten", 20) hadisinde, genel olarak idareci ve özellikle devlet başkanı anlamında kullanılmıştır. Bundan dolayı devlet başkanı, devletin esas teşkilâtı, idarî, malî, kazaî yapısı ve işleyişiyle ilgili hükümlere **ahkâmü's-sultânîyye** dendiği gibi, bu terim, adı geçen konuları ele alan hukuk dalına ve ilgili bazı eserlere de unvan olmuştur.

Klasik İslâm hukuk sisteminde kamu hukuku-özel hukuk ayrımına yer verilmediğinden, Batı hukukunda özel ve kamu hukuku alanına giren konular fıkıh kitaplarında "münâkehat" (aile hukuku), "muâmelât" (borçlar, ticaret ve usul hukuku), "ukûbat" (ceza hukuku) ana bölümleri altında veya tâli bölümler halinde ele alınıp incelenmiştir. Bununla birlikte, devletin esas teşkilât ve idaresiyle ilgili hükümler, birbirleriyle olan yakın ilişkileri ve pratik hayatta duyulan ihtiyaç sebebiyle sonraları beraber ele alınıp incelenmeye başlanmış ve bu konuya dair müstakil eserler meydana getirilmiştir.

Özellikle devlet başkanlığı ve vezirlik ile ilgili müstakil ve telif bakımından daha erken dönemlere ait eserler yanında (bu konudaki literatür için bk. Ebû Fâris, s. 14 vd.), genel olarak esas teşkilât ve idare hukuku, malî hukuk ve arazi hukuku, adlî teşkilât ve usul hukuku, ceza ve harp hukukuyla ilgili konuları bir bütün halinde ele alan ve bu türün ilk örneklerini teşkil eden iki önemli eser vardır. Günümüze kadar gelmiş ve her ikisi de **el-Ahkâmü's-sultânîyye** adını taşıyan bu eserlerden biri Ebû'l-Hasan el-Mâverdi'ye (ö. 450/1058), diğeri de Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'ya (ö. 458/1066) aittir. Tertip şekilleri ve muhtevaları hemen hemen aynı olan bu iki eser yanında aynı konuyu işleyen İbn Cemâa'nın **Tahrîrül-ahkâm fi tedbiri ehli'l-İslâm** ve Fazlullah b. Rûzbihân'ın **Sûlûk-ül-mülûk** adlı eserlerini de zikretmek gerekir (bk. Ann K. S. Lambton, s. 139, 180). Başta devlet başkanlığıyla ilgili hususlar olmak üzere, konuyu hukukî olduğu kadar siyasî ve ahlâkî, hatta daha

çok bu ikinci yönüyle ele alan eserler de yazılmıştır. İbn Ebû'r-Rebî'nin **Sûlûk-ül-mâlik fi tedbiri'l-memâlik**, İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin **Gıyâ-sûl-ümem fi'tiyâsi'z-zulem**, Nizâmülmülk'ün **Si-yâsetnâme**, Gazzâlî'nin **Naşihatü'l-mülûk**, Ebû Bekir et-Turtuşî'nin **Sirâc-ül-mülûk**, Muhammed b. Talha el-Kureşî'nin **el-İkdül-ferid li'l-meliki's-sa'id**, İbnü't-Tiktakâ'nın **Kitâbü'l-Fahrî fi'l-âdâbi's-sultânîyye**, İbn Teymiyye'nin **es-Siyâsetü's-Şer'iyye fi işlâhi'r-râ'i ve'r-ra'iyye** ve Kalkaşendî'nin **Me'âsir-ül-inâfe fi me'âlimi'l-hilâfe** adlı eserleri de bu türün günümüze kadar ulaşmış belli başlı örnekleridir.

Genel hatlarıyla ahkâm-ı sultânîyye türünden sayılmasalar bile, bu eserlerde ele alınan bazı konulara temas etmeleri bakımından bu çerçevede mütalaa edilebilecek diğer bazı çalışmalar da vardır. Ebû Yûsuf, Yahyâ b. Âdem ve Kudâme b. Ca'fer'in **Kitâbü'l-Harâc**'ları, Ebû Ubeyd'in **Kitâbü'l-Emvâl**'i ve İbn Receb'in **el-İstihrâc li-ahkâm-i'l-harâc**'ı malî hukuk alanında kaleme alınanların en önemlileridir. İbn Semâa ve Hassâf'ın **Edeb-ül-kâdî**, İbn Ebû'd-Dem'in **Edeb-ül-kazâ** (ed-Dürrü'l-manzûmât fi'l-âkdiyye ve'l-hükâmât), Vekî'nin **Ahbab-ül-kudât**, Kindî'nin **Kitâbü'l-Vülât ve'l-kudât** ve İbn Kayyim'in **et-Turuk-ül-hükmiyye fi's-siyâseti's-şer'iyye** adlı eserleri, adlî teşkilât ve usul hukuku alanında telif edilen eserlerin belli başlıları olarak zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mâverdi, **el-Ahkâmü's-sultânîyye**, Beyrut 1405/1985; Ebû Ya'lâ, **el-Ahkâmü's-sultânîyye** (nşr. Muhammed Hâmid el-Fakkî), Kahire 1357/1938. — Beyrut 1403/1983; **Lisân-ül-'Arab**, "sl" md.; Hamilton A. R. Gibb, **Studies on the Civilization of Islam**, Princeton, New Jersey 1982, s. 151 vd.; Muhammed Abdülkâdir Ebû Fâris, **el-Kâdî Ebû Ya'lâ ve kitâbühü el-Ahkâmü's-sultânîyye**, Beyrut 1403/1983, s. 3-33; Ann K. S. Lambton, **State and Government in Medieval Islam**, New York 1985, s. 83, 117, 139, 144, 180.

ALİ ŞAFAK

el-AHKÂMÜ'S-SULTÂNİYYE

(الاحكام السلطانية)

Meşhur Şâfiî fakihî Mâverdi'nin
(ö. 450/1058)

devletin esas teşkilât ve
idaresiyle ilgili fıkhi ahkâmı
bir araya toplayan eseri.

Eserin tam adı **el-Ahkâmü's-sultânîyye ve'l-vilâyâtü'd-diniyye**'dir. Mâverdi'nin bu eseri kimin emri üzerine ve hangi tarihte kaleme aldığı konusu tar-

tışmalıdır. Kadı Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın (ö. 458/1066) aynı adlı eseri üzerinde doktora çalışması yapan Muhammed Abdülkâdir Ebû Fâris, çalışmasında her iki eserin mukayyesini yaparken Mâverdi'nin eserinin 421 (1030) yılını geçmeyen bir tarihte yazıldığını belirtir (bk. s. 522). Bu tarih esas alındığı takdirde, Mâverdi'den eserin yazılmasını isteyen kişinin Abbâsî Halifesi Kâdir-Billâh (ö. 422/1031) olması gerekmektedir. Aynı konuda görüş beyan eden müsteşrik Gibb de **el-Ahkâmü's-sultânîyye**'nin adı geçen halife veya onun oğlu Kâim-Biemrillâh'ın isteği üzerine yazıldığını söyler (bk. Gibb, s. 152). Söz konusu iki halife döneminde de Abbâsî hilâfeti üzerinde Şîf-Büveyhî hâkimiyetinin zayıflamaya başladığı, Abbâsî hilâfetine güçlenmesi ve Sünnîliğin yeniden hâkim kılınması için çalışıldığı görülmektedir. Dolayısıyla, böyle bir siyasî ve içtimai vasat içinde, hem meselenin teorik yönüne ışık tutmak, hem de yürütülen siyasî mücadeleye hukukî bir dayanak bulmak maksadıyla böyle bir eseri kaleme almasının Mâverdi'den istenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Öte yandan Mâverdi'nin, İslâm hukuku sahasındaki şöhreti ile halifenin elçisi olarak Büveyhî emiri ve Selçuklu sultanı nezdinde yaptığı görüşmelerdeki diplomatik başarılarının bu talepte önemli payı olsa gerektir.

Eser yirmi bölümden meydana gelmiştir. Bunlar sırasıyla imâmet (devlet reisliği), vezirlik, valilik (el-imâre ale'l-bilâd), cihad emirliği, iç meseleler (irtidad, bağy, yol kesicilik), kadılık, mezâlim mahkemeleri, **nikâbe***, namazlarda imamlık, hac emirliği, zekât, fey ve ganimet, cizye ve haraç, hükümleri değişik bölgeler, toprağın ihyası ve suların çıkarılması, **himâ*** ve irfak, **iktâ***, divanlar, suçlar ve son olarak **hisbe***. Görüldüğü gibi Mâverdi'nin ele aldığı konular, devletin esas teşkilâtı, hukukî, idarî ve malî yapısıyla ilgili ana meseleleri kapsamaktadır.

Eserin mukaddimesinde, devlet idaresiyle ilgili hükümlerin özellikle devlet adamları tarafından bilinmesi gerektiğini, ancak bu hükümlerin fıkıh kitaplarında çok dağınık bir halde bulunmasının bunları öğrenme güçlüğü doğurduğunu kaydeden Mâverdi, bu dağınık hükümleri müstakil bir eserde bir araya getirmek suretiyle hem devlet adamlarına yardımcı olmaya gayret ettiğini, hem de böyle bir eserin telifi hususundaki isteği yerine getirdiğini belirtir.